

Nagy Adrienn

„Csempész-razzia fél országon át”

Nyugat-magyarországi feketézés a korabeli filmriportok tükrében 1918

Az osztrák-magyar határ menti lakosság az első világháború kirobbanásától kezdve közel egy évtizeden át próbálkozott az állami és a gazdasági érdekeket súlyosan érintő, ugyanakkor hosszú távon, illetve individuális szinten biztos megélhetést jelentő csempészettel. A feketézők – ha teheték – igyekeztek kevés nyomot hagyni maguk után. A téma kutatása kapcsán elsődleges a korabeli állami, törvény- és rendőrhatalmási, szolgabírói, valamint határőrizeti iratanyagok, illetve a visszaemlékezések és az irodalmi alkotások információtöredékeinek vizsgálata. Ugyanakkor a csempészet alapvető mechanizmusait, jellegadó vonásait és a hozzá kapcsolódó társadalmi aktivitás jellemzőit a korabeli média – különösen a sajtó és a filmriport – szemszögéből is lényeges megvizsgálni, hiszen azok a „csempész-tudósítások”, amelyek elérték a média ingerküszöbét és a nyilvánosság elé kerültek, jelentős mértékben formálták a közhangulatot, és mintegy fokozták a figyelmet a lakosságot közvetlenül érintő feketézés iránt. Tanulmányomban két médiaforrás tükrében igyekszem a helyi csempész-akciók több szereplőt foglalkoztató, kölcsönös bizalomra épülő haszonszerző vállalkozásait bemutatni.

Kulcsszavak: Az Est, csempészet, első világháború, filmriport, osztrák–magyar határ, Pesti Napló

“Smugglers’ raid across half the country”

Black marketeers of Western Hungary based on contemporary film reports, 1918

From the outbreak of World War I, some of the population along the Austro-Hungarian border engaged in smuggling for nearly a decade, which seriously affected state and economic interests, but at the same time provided a secure living in the long term and on an individual level. The black marketeers sought to leave few traces behind. There are primary sources for researching the topic such as the documents issued by the contemporary governmental and municipal authorities, the police, the sheriff, and the boarder guard, as well as fragments of information from memoirs and literary works. At the same time, it is also important to examine the basic mechanisms and characteristics of smuggling and the background of social activity from the perspective of the contemporary media, especially the press and film reports. After all, those ‘smuggling reports’ that reached the media’s threshold of attention and became publicly known have greatly shaped the public mood and focused attention on black marketeering. This paper, based on two media sources, is to present the profit-making businesses of local smuggling operations that involved several actors and were based on mutual trust.

Key words: Austrian-Hungarian border, Az Est, film report, Pesti Napló, smuggling

„A rendező csak valóságot fotografál... de valamely értelmet vág. [A híradófilm] képei valóságok, tagadhatatlanul. De montáza értelmezés. A többi már lehet hamis is. A vágás nem valóságot mutat, hanem »igazságot« (illetve hazugságot). Elkerülhetetlenül”
(Balázs 1948: 141)

Bevezetés: 1918 őszének friss szenzációja

1918 kora őszét írjuk. A világháború lassan a végéhez közeledik, a Monarchia utolsó hónapjait éli. Négy év minden nehézsége, megpróbáltatása, nélkülözése és vesztesége egyre súlyosabb teherként nehezedik a „falevelek mielőbbi lehullását” váró lakosságra. Eközben a Pesti Napló és Az Est szerkesztőségében „a filmtechnika és az újságcsinálás minden eszközével” más-más szerkesztési elvvel, de épp a hírszolgáltatás – 1989-ig, illetve közvetlenül máig is ható – megújítására tesznek kísérletet. A Hatvany Lajos szerkesztette Pesti Napló az első, amely 1918. szeptember 1-ére, vasárnap estére mozgóképszínházba avagy – 1907 júniusától Heltai Jenő nyomán szabadon becézve – moziba csábítja olvasóközönségét, hogy az első – majd hetenként újabb számokkal jelentkező – filmriportját a mozielőadás kísérőműsoraként bemutathassa.¹ Mindazoknak, akik ellátogatnak az Urániába, a Mozgókép-Otthonba vagy akár a lakhelyükhöz közelebb eső Simplonba, Eldorádóba és még vagy három másik mozgóképszínházba, az önreklám szerint csupa mozgalmas látványosságot, a háborús élet rejtelmes érdekességét feltáró képsorokat ígértek.

Miként kapcsolódik mindez a csempészethez? Úgy, hogy a legfrissebb szenzációt ajánló kezdeményezés, a Pesti Napló nagy érdeklődéssel fogadott első hazai filmriportja az 1916 óta virágzó nyugat-magyarországi csempészetet állította középpontjába.² Az itthon addig kezdetleges műfaj, a filmek előtt vetítendő filmriportázs, illetve filmhíradó épp egy osztrák-magyar határ menti csempészcrazzia bemutatásával indult hódító útjára.

A filmriport terve, jelentősége és alkotói

A mozgóképes híradások az 1910-es évek közepére – bár még gyerekcipőben jártak – nem számítottak újdonságnak. Ismérveik, műfaji jellegzetességeik adottak voltak, és általánosan elfogadott gyakorlatot követtek.³ A nézők ugyanakkor még mindig – illetve az 1920-as évek elejéig – attrakcióként, különlegességként tekintettek az aktualitásokat bemutató filmriportázsokra, amelyekhez a valóság illúzióját társították.

A dokumentumszerű filmriport gyors és ambiciózus fejlődésében az (első) aranykort az első világháború, vagyis a hírkonjunktúra évei hozták el. Ekkor a mozgóképek – a tömeg- és a bulvársajtóval párhuzamosan – a lakosság hírehségét kielégítve egyre népszerűbbé és a tájékozódás egyik lényegi (veszély)forrásává vált (Sipos 2010). Képes tudósítások tucatjait készülték heti aktualitásokról, háborús eseményekről a mozik gyarapodó számú közönsége számára. A reprezentatív és karakterisztikus jelenségek megörökítését, bemutatását, illetve összefoglalását a képi elbeszélés és leírás eszközével megvalósító rövid, riportszerű felvételek jelentősége – a kulesovi hatásmechanizmus ismeretében – felértékelődött, és hosszú távon a kormányzat figyelmét is felkeltette.⁴

1 A Pesti Napló 1917 januárja és 1919 márciusa közötti – Hatvany Lajos fékjelezte – korszakáról, köztük a lapot erősítő „melléküzemágakról” lásd Lengyel (2006a: 338–359, 2006b: 444–463).

2 Az osztrák–magyar határ menti csempészet kapcsán lásd Nagy (2019: 164–199, 2022a: 585–614, 2022b: 363–378, 2022c: 225–240).

3 Az elmúlt évtizedekben számos munka foglalkozott a filmriport, illetve a filmhíradó(zás) műfajával, intézményi háttérével, dokumentáló és társadalmi hatáskeltő jellegével, médián belüli szerepével, lásd Lénárt (2010), Fekete (2014), Barkóczi (2020), Petrik (é. n.).

4 A feltörekvő médiumban rejlő potenciálról a Royal Apolló műsorújságja is megemlékezett, kiemelve jelentőségét a tör-ténetírás és a bűnügyi nyomozás terén. Hogyan készül Az Est film. *Royal Apolló Műsor*, 1919. II. 17. 6–7. o.

A Pesti Napló szerkesztősége 1918 júniusában elsőként jelentette be, hogy hírszolgálati profilját megújítva és hatókörét bővítve, valamint a lap népszerűsítése és a hírszolgálat tökéletesítése céljából az ország, sőt az elérhető – szövetséges és semleges – külföld minden nevezetes közérdekű eseményéről a háborús utazás nehézségeit leküzdve filmriportokat készített.⁵ Ezeket a lap mozgóképes mellékleteként előbb a fővárosi, majd a vidéki mozgóképeknek ajánlották vetítésre.

Úgy tervezték, hogy az első riport már augusztus 15-én vászonra kerül, és így a Pesti Napló filmtudósításai még a nagy őszi moziévad elindulása előtt valamennyi mozgószínház „slágerképei” között lehetnek.⁶ Csakhogy az előkészítésben – illetve a Kino-Riport révén a műfaj meghonosításában is – kulcsszerepet játszó Fodor Aladár, a Pesti Napló egykori rendőri rovatvezetője, újságíró, filmes úttörő váratlan bécsi halála megakasztotta a munkálatokat, és mintegy két héttel kitolta az indulást.⁷ Fodor Aladár helyettesítését meg kellett oldani. Lengyel András (2006b: 457) tanulmányában úgy valószínűsítette, hogy az ügyeket Fodor Aladár egyik (és egykori) alapítótársa, Fröhlich János újság- és forgatókönyvíró, rendőri riporter egyedül vitte tovább. Csakhogy 2014 óta, amikor a Pesti Napló első filmriportját megtalálták, és a Filmarchívum révén nyilvánosságra került, tudjuk, hogy a munkálatokhoz Tábori Kornél, a szociófotó és a riport műfajának egyik hazai úttörője csatlakozott rendezőként, míg Fröhlich operatőrként tevékenykedett.

A filmriport elemzése, értékelése és a Pesti Naplónál indult karrierje kapcsán lényeges a filmriportot jegyző személyek és módszereik megismerése, bár ezek teljeskörű bemutatására ehelyütt nincs lehetőség. De fontos kiemelni, hogy évtizedes újságírói, illetve fotóriporteri és filmes működése során Fodor Aladár, Fröhlich János és Tábori Kornél is tanújelét adta az aktualitások iránti érdeklődésének, szakértelmének, illetve szociális érzékenységének és morális hozzáállásának. A budapesti rendőri riporter kar tagjaiként, rendőri tudósítói jártasságuk, kiváló rendőrségi kapcsolataik révén mindhárman otthonosan mozogtak a bűnügyek, illetve a magyar bűnügyi újságírás világában, így e témák kapcsán objektív élelátással is rendelkeztek.⁸ Törekedtek a hiteles, a gyors és a teljesség igényével való tárgyilagos és mégis életszerű ábrázolásra, aminek érdekében a fény- és mozgóképes alátámasztást is fontosnak tartották. Nem elégedtek meg az események pusztá lejegyzésével, hanem megfelelő újságírói érzéssel igyekeztek rámutatni a társadalmi torzulásokra és a szociális reformok szükségére. Bűnügyi krónikáiknak, tényfeltáró cikkeiknek, razziaikon készült beszámolóiknak – a bulvársajtó térhódítása nyomán – már az 1900-as évek elejétől kezdve állandó helyük és olvasóközönségük volt. A magyar szociografikus újságírás és a dokumentarista fotográfia úttörőiként újítónak számítottak abban, hogy riportjaikban azonos súlyt biztosítottak az írott szónak és a kép hírértékének is.⁹

A csempészrazzia részletei

A nyugat-magyarországi élelmiszercsempészet ellen indított – a Bécs–Budapest-vasútvonalon, a dunai hajókon és az „országhatáron” végrehajtott – őszi határrendőri razzia részleteiről készült közel hét és fél perces tudósítás célja a dokumentáció mellett az lehetett, hogy bemutassa, „milyen jól dolgoznak” a magyar hatóságok, vagyis miként üldözik és leplezik le éjjel-nappal a csempészeket.¹⁰

5 A „Pesti Napló” hír-filmjei. *Pesti Napló*, 1918. 146. sz. 9. o.

6 A Pesti Napló filmriportjai. *Pesti Napló*, 1918. 150. sz. 8. o.

7 Fodor Aladár halála. *Pesti Napló*, 1918. 153. sz. 11. o., A hosszú Fodor. *Pesti Napló*, 1918. 154. sz. 8. o., A Pesti Napló filmriportjai augusztus 15-én megjelennek. *Pesti Napló*, 1918. 180. sz. 12. o., Fodor Aladár vitézségi érme. *Pesti Napló*, 1918. 211. sz. 11. o.

8 A rendőrségi tudósítás 20. század eleji fejlődéséről lásd Buzinkay (2005: 7–30).

9 Életpályájukról, illetve rendőri riporter és egyéb munkásságukról bővebben lásd Fröhlich János Film-Riportja. *Mozihét*, 1916. 13. sz. 37.o., Mozi a rendőrség szolgálatában. *Friss Újság*, 1921. 254. sz. 4. o., Nemeskürty (1983: 117, 120, 130), Albertini (2005), Varga (2005: 285–289), Buzinkay (2006: 33–41), Tomsics (2006a: 44–52), Tomsics (2006b: 92–103), Búza (2013).

10 Tábori Kornél & Fröhlich János (1918): *Határszéli razzia*, <https://www.europeanfilmgateway.eu/detail/HAT%C3%81RSZ%C3%89LI%20RAZZIA/manda::b7d26a383f8bb7bc95dde3db264913e8>.

Amennyire talán meglepő a Pesti Napló témaválasztása, olyannyira átlagos is. Különösen, mert 1918 őszén a csempészet a háborús hiánygazdaság talán legkritikusabb és sürgősen megoldásra váró szocioökonómiai problémája volt, amely az évek alatt a helyi, illetve az országos sajtó révén vált egyre inkább hírértékűvé. A háború végére makroszinten „elfogadott” volt, hogy Ausztria keleti felét – az éhező osztrák lakosságot – a nyugati határon átjutó csempészek látják el élelmiszerekkel. 1918-ban a csempészet az osztrák–magyar határvidéken aranykorát élte. A hatósági közegek jelentései szerint intenzitása – más határszéli megyékkel összehasonlítva – Nyugat-Magyarországon, illetve Vas vármegyében ekkor a sokszorosára nőtt. A feketézés megítélése a lakosság körében ugyanakkor meglehetősen ambivalens volt. Egyesek a társadalomra és a hazai gazdaságra veszélyes, élösködő tömegként tekintettek a csempészekre. Mások a nélkülözés és a munkanélküliség áldozatait is látták bennük, akik a túlélés érdekében vállalkozó (profitorientált) szelleműeknek, lehetőséget felismerő és kihasználó személyiségűeknek köszönhetően – individuális érdekeik mentén – ügyesen sáfárkodtak az élelmiszerekre ráutalt, a hadigazdaság intézkedései által többszörösen sújtott lakosság igényeinek rentábilis kielégítésével.

A filmriport első képkockáin látható, ahogy hajnalban a vámosság és a katonák egy csoportja ellenőrzi a brucki vonatot, illetve annak álló utasokkal tömött, harmadosztályú vagonját. A vizsgálat során a kocsi alatt és a vagon tetején talált – a leeső liszteszsákokat látva vélhetően élelmiszerekkel teli – csomagokat, zsákokat, illetve (talán kettős falú) bádognakánakat összegyűjtik. A hatóság emberei közben egy öltönyös férfi iratait ellenőrzik, majd elvezetik őt. Az eseményeket a kocsi legalább másfél tucat utasa az ablakokhoz tömörülve figyeli. Ezt követően rövid snittet látunk egy vonatban ülő férfi és nő iratainak hatósági ellenőrzéséről. A következő képsorokon a katonák egy postahivatal bejáratánál ellenőriznek kézikocsin lévő pakkokat. A gyanús csomagok kiszűrése céljából rázogatással szortírozzák azokat, és a hivatal ablakában álló postás vagy a kép bal szélén álló tiszt kezébe adják. Az ajtóban – két gyerek személyében – itt is megjelennek nézelődők, akik a történések helyett inkább a kamerát keresik és követik tekintetükkel.

Ezután látható, hogy a szortírozás és/vagy a vasúton kiszűrt, illetve kétségük okán összegyűjtött, elkobzott csomagokat a hatóság emberei egy utcán álló üres kézikocsira halmozzák. A jelenetek beállítotttsága kapcsán itt is sokatmondó a háttérben álló munkát felügyelő tiszt(ek) és a cigarettázó rendőr tekintete.

A következő felirat a pozsonyi gyors érkezéséről tudósít, majd látjuk a fedett peronon várakozó emberek tömegét, illetve azt, hogy – szemükkel a kamerát figyelő – katonák sora viszi be az állomásépületbe az állomáson elkobzott csempészcikket.¹¹ A további jelenetek a Bécs és Pozsony közt közlekedő POHÉV három kocsis szerelvényének Pozsonyba való érkezését, majd továbbindulását mutatják a megállóban várakozó utasok tömegével. Majd rövid snettek következnek. Gyors egymásutánban egy kapualjból kihajtó autó képe és egy „haditanács” jelenetei villannak fel. Az utóbbi esetben két – korábbi képkockákon már látott – tiszt fog közre egy rendőrt, aki egy iratból olvas.

Ezt követően még két – közel azonos hosszúságú – képsort mutatnak. Először a Magyar Kir. Pozsonyi Határszéli Rendőrkapitányság Kelet nevű őrhajójának tevékenységébe nyerhetünk betekintést, amint a pozsonyi Öreg-híd közelében a Bács-Bodrog vontatógőzöst ellenőrzi, ahol az átszálló katonák gyanús szállítmányok után kutatnak.

A további jelenetek a közúti ellenőrzések menetét demonstrálják. Itt megjegyzendő, hogy a felvételeket az inzert szövege éjszakainak jelzi. Ugyanakkor a képsorok – illetve a korabeli technikai feltételek – alapján a snettek bizonyosan nappal készültek.¹² Valószínűleg azért jelölték éjszakainak a felvételt, hogy a hatóságok éberségét

11 A háttérben látható egy Szabó Mihály debreceni hentesáru gyárát (Debrecen, Hunyadi u. 23.) hirdető plakát, amely már a 30. másodperc környékén – a vonatban ülő férfi és nő igazoltatásakor – is felbukkan. Ez mutathatja, hogy az egy helyszínen készült felvételek – a szelekció elve szerint – nem feltétlenül követték a sorrendiséget.

12 A Pesti Napló szeptember 8-ai számában megjelent reklám a „csempészek izgató üldözése és érdekes leleplezése mellett” ugyancsak utalást tesz az éjszakai hajtóvadászat képsoraira. Csakhogy az esti, éjszakai filmfelvételek, illetve a rosszul megvilágított belső terek felvételeinek elkészítését – úgy, hogy azokon emberi alakok is kivehetőek legyenek – a korabeli technika ekkor alig tette lehetővé. Csak az 1920-as évekre álltak rendelkezésre olyan kamerák, illetve eszközök és anyagok, amelyek kedvezőtlen világítási viszonyok között is garantálták, hogy jó – leginkább statikus – képek készüljenek. Például a Xenon villanólámpát és a stroboszkópot mint „modern vakut” csak 1923-ban szabadalmaztatták. Továbbá a nagyobb fényerejű objektívek, a műfények, illetve az érzékeny és professzionális rollfilmek is csupán az 1920-as évek végére jelentek meg (Tomsics 2020: 73–100).

hangsúlyozzák, mivel az volt a közvélekedés, hogy éjjel sokkal lanyhább az ellenőrzés, pedig a csempészek a leginkább ekkor indultak felpakolva a határ felé. A felvételeken látható, ahogy a (királyhidai) Lajta-hídon a határőrök megállítanak egy fogatot, leintenek egy oldalkocsis motorkerékpárt, amelynek vezetőjét igazoltatják. Továbbá feltartóztatnak egy babakocsit toló nőt, átnéznak egy úri fogatot, visszafordítanak egy kötélén szürkemarhákat vezető férfit, illetve kivont karddal kergetnek vissza egy háromtagú parasztcsaládot, amely kisebb kondát és kecskéket terel a hídra. Végül egy megrakott szénásszekeret botokkal szurkálva vizsgálják át, illetve egy katona a kocsí tetejére is felmászik kutatni.

A riport utolsó jelenetei visszacsatolnak a vasúton készült képsorokhoz. Látható, hogy – valamely, de leginkább a királyhidai vasútállomáson – egy gyanúsnak vélt férfi hátáról, a kabát alól egy lisztes zacskót húznak elő az ellenőrök, valamint egy fiú mellénye alól is könnyedén felfedezett csempészáru kerül elő. E képsorok esetében – ahogy egyébként közúti ellenőrzéseknél is megfigyelhető – sok kamerát figyelő tekintet vagy azt követő mozdulat fedezhető fel.

Ezek a látottak, amelyek újszerű, releváns aspektusokra hívják fel a figyelmet. Csakhogy érdemes feltenni a kérdést, hogy ki vagy mi nem jelenik meg a képsorokon? Mit tettek láthatatlanná – akár önkényesen, akár tudatosan – a nézők előtt? Milyen összképet próbáltak sugározni, milyen gondolatok irányába igyekeztek a mozi közönségét terelni? Milyen környezetbe, háttérbe helyezték a látottakat?

Amit a képsorok rejtenek...

A filmriport – bár a forgatás és vetítés egyidejűsége okán primer forrás – nem létezhet önmagában. Előzetes ismeretek nélkül aligha lehetséges elemzése, az utalások és az összefüggések felismerése, illetve megértése. A fekete-fehér képsorok dekódolásához – főként, hogy ezek némafilmek, és csak rövid, a mai szemlélő számára nehezebben értelmezhető inzertekkel vannak ellátva –, szükség van a korabeli mindennapok, a történeti háttér ismeretére, illetve arra, hogy a filmeket a nyomtatott sajtó mellékleteként kezeljük.

A Pesti Napló első filmriportja azt szemlélteti, hogy a pénzügyőri és a rendvédelmi szervek a közutakat, a hidakat, a vasútállomásokat, illetve a nagyobb folyamatokat (Duna) próbálták ellenőrzés alatt tartani, illetve megfigyelték a postai forgalmat is. A felvételek meglehetősen hatékonyan érzékeltetik a hatóságokat, ami a valószínűségben nem feltétlen így volt.

Mielőtt ezt néhány részlettel igazolnám, érdemes tisztázni a felvételek helyszínének kérdését. A Filmarchívum filmriportot elemző írásában a győri pályaudvart jelölte meg az első képkockákon látható brucki vonat átvizsgálási helyeként.¹³ Mindez Tábori Kornél *Csempész-razzia egy félországon át* című, a filmriport megjelenésének napján közreadott felvezető cikke alapján elfogadható is lenne. Különösen mert a cikk elején Tábori a brucki vonal kapcsán említést tesz a Győrben felszálló határrendőrökről, akik reggel hat óráig szakadatlan vizsgálatot folytatnak, csempészek után kutatva.¹⁴ A filmriportot ugyancsak közreadó MaNDA Győr helyett a pozsonyi vasútállomást nevezte meg a brucki vonat érkezési helyeként. Valójában viszont sokkal biztosabb, hogy a felvételek a Bruck-Királyhida-i vasútállomáson készültek. Ezt egyrészt alátámaszthatja az a tény, hogy Tábori cikke Királyhidát jelölte meg a tudósítás helyeként. Másrészt a Budapest–Bécs-vonalon való vasúti csempészetek kapcsán Tábori épp a királyhidai kirendeltség vezetőjét, Dömötör Aurélt szólaltatta meg, aki interjúja során több helyi esetet is említett. Mindezek mellett viszont sokkal perdöntőbbek a korabeli képeslapok. Ugyanis a brucki vonat bizonyosan nem futhatott be a győri pályaudvarra, mivel a felvételeken nem látszik a győri állomás hosszú ideig úttörőnek számító utasforgalmi megoldása, a terrasse-rendszernek nevezett aluljárón megközelíthető szigetperonos elrendezése, illetve a peronok fölé emelt tetők sora.¹⁵ A vágányok számát, elhelyezkedését és

13 A néhány soros leírásban Győrt, Pozsonyt és Mosonmagyaróvárt nevezték meg a felvételek helyszíneiként. Ritkán látott filmdokumentumok a Trianon évforduló kapcsán, <https://nfi.hu/filmarchivum/hirek-1/trianon-100.html>.

14 Csempész-razzia félországon át. *Pesti Napló*, 1918. 204. sz. 7–8. o.

15 Kozma Endre: A győri vasútállomás régi képeslapokon, <https://tinyurl.hu/Zv72>, Győr állomás. <https://tinyurl.hu/Ia3J>.

a háttérben látható fákat, jelzőoszlopokat tekintve számottevőbb a hasonlóság a királyhidai állomással, mintsem a – pozsonyi gyors érkezését bemutató jeleneteken látható – pozsonyi pályaudvarral.¹⁶ Ráadásul ezt megerősíti a későbbi snittek háttere is, amelyeken az elkobzott csomagokat az üres kézikocsira halmozzák, és amelyeken a királyhidai állomás felvételi épülete és utcafrontja látható.

A brucki vonat érkezését jelző inzertszöveg már önmagában is vet fel kérdéseket, amelyek akár a helyszín tisztázásában is segíthetnek. A Béctől körülbelül 35 kilométerre, a korabeli (Trianon előtti) osztrák–magyar belső határon fekvő Bruck-Királyhida a múlt században (is) fontos vasúti csomópont volt. A mai 1-es vonalnak nevezett Budapest Keleti pályaudvar–Győr–Hegyeshalom-vonal egykori végpontja, illetve határállomása volt. Ez azt is jelenti, hogy a csempészeknek Bruckon kellett túljutniuk, ha biztonságban akarták tudni rejtett készleteiket. Tábori cikkében Dömötör Aurél is megjegyzi, hogy ez „száz esetben Bruckon túl derül ki, amikor [a csempészekhez] már nem lehet hozzá [sic!] nyulni.” Ezután már szabad volt az út Bécs vagy valamely másik osztrák település felé. Mégis felvetődik a kérdés, hogy mi a felvételeken látható brucki vonat menetiránya? A választ megadhatja, hogy a befutó vonat teteje (csempészni szándékozott) élelmiszerral van tele, tehát az úticél valószínű Bécs, ahol az Ostbahnhof előtt ekkor egy kiló – itthon közel 1 koronás – kenyérért 20–40 koronát is adtak.¹⁷ Ha Bécs-Bruck irányból érkezett a vonat, a csempészet akkor sem zárható ki, de ez esetben valamilyen ipari vagy feldolgozott terméknek (textília, cipő, harisnya, petróleum stb.) kellene a kocsikon lennie, nem pedig lisztes zsákoknak. Az útírányt megerősíthetjük a korabeli menetrendek alapján is. Ha hihetünk az inzerten szereplő „hajnal” megjelölésnek, akkor bizonyos, hogy a vonat Bruck-Királyhidán keresztül Bécs Ostbahnhofra tart, és a mozgóképek hajnalban, Bruckban készültek. Ugyanis a Budapest Keleti pályaudvarról éjjel 11 órakor induló személyvonatnak hivatalosan reggel 7 óra 45 perckor kellett Bécsbe érnie. A menetidőket tekintve éjjel 2–3 óra környékén ért Győrbe, ahol (a cikk szerint is) határrendőrök szálltak fel, és hajnal 5–6 óráig, amire a vonat – a várakozási idők miatt megnövekedett menetidővel – Bruckba ért, jórészt átkutatták a kocsikat rejtett élelmiszerek után kutatva.¹⁸

Hasonló kérdés(ek) merülhet(nek) fel a pozsonyi gyors és a dunai hajóellenőrzés kapcsán is. A Budapest Nyugati pályaudvar–Pozsony–Bécs viszonylatában – vagyis a „bal parti” vasútnak nevezett marcheggi vonalon – közlekedő gyorsvonat esetében nem tudjuk az időpontot, így a menetrend ez esetben nem mérvadó. Az útírányban az elkobzott élelmiszert tartalmazó csomagok elszállításának ténye segít, hiszen ezek alapján a gyorsvonat ugyancsak Bécsbe tarthatott. A dunai hajóellenőrzés során a Kelet által ellenőrzött hajóvonta célirányát tekintve a folyásirány megfigyelése lehet mérvadó. Ez alapján a Bács-Bodrog vontatógőzös jól láthatóan a folyásiránnyal ellentétesen halad felfelé, vagyis Bécs irányába, ami okot adott a hajó átkutatására. Ezek kapcsán érdemes vagy érdekes megjegyezni, hogy Tábori cikke nem tesz semmilyen utalást sem Pozsonyra, sem a dunai hajóellenőrzésre.

A vasúti jelenetek kapcsán felvetődik az is, hogy a csempészaruk miért ennyire könnyen felfedezhető helyekről – vagon teteje, ülések/fűtőtest alja, vonatkerekek köze, teherfék – kerülnek elő. Különösen 1918 őszén, amikor a rafinériák tárháza már meglehetősen széles körű volt, a duplafenekübrönd-trükkön át az oxidáltra pácolt aranyveretekig és a mellénybe steppelt lisztig vagy bádoggal kibélelt zsírszállító cilinderig. Nyilván ezek a „stúdiumot érdemlő” rafinériák, vagyis a „profi-kupék” titkai a hatóságok hatékonysági faktorát – amely a vasútállomásokon a közutakhoz képest így jóval magasabb volt – több esetben rontották.

A közúti jelenetek helyszíne is több szempontból érdekes. Ez esetben a Filmarchívum és a MaNDA is azt a Mosonmagyaróvárt – illetve a város belsejében fekvő Lajta-hidat – jelöli meg, amely Béctől közel 90 kilométerre, illetve a hivatalos határátkelőnek számító Bruck-Királyhidától körülbelül 45 kilométerre (egyáltalán nem

16 Bruck-Királyhida állomás, <https://tinyurl.hu/BEV9> (utolsó letöltés: 2022. I. 16.), Pozsony állomás. <https://tinyurl.hu/ePYb>.

17 Ekkor három napra való ételmet mindenki vihetett magával. Sőt az Ausztriában dolgozó és munkahelyükről hetente hazajáró magyar munkásoknak az OKH rendelete értelmében joguk volt – a hatóság szigorú ellenőrzése és állandó munkájukat bizonyító előjárósági igazolás mellett – saját személyükre vasárnap vagy hétfőn egy hétre elegendő élelmiszert kivinni. Ugyanakkor „a nem is tudtam, hogy ennyit tilos magammal vinni” kifogás nem mentette meg azokat, akik 30–40 db tojást vagy 8–10 kenyeret, egész libákat és még fél tucát egyéb tételt igyekeztek magukkal vinni. A csempészet megakadályozása. *Vasvármegye*, 1918. 12. sz. 4. o.

18 A vonat ellenpárja este 9 óra 10 perckor indult az Ostbahnhofról, és reggel 6 óra 10 perc környékén futott be a Keleti pályaudvarra. A menetidők alapján ez a vonat hajnalban már nem tartózkodhatott sem Bruckban, sem a győri pályaudvaron. Menetrend-változások. *Vasúti és Közlekedési Közlöny*, 1917. 63. sz. 222. o.

az országhatár mentén) feküdt. Valójában viszont a helyszínmegjelölés itt is téves. Ugyanis a felvételek – a korabeli képeslapok és a hídszerkezeti eltérések alapján – bizonyosan Királyhidán készültek.¹⁹ Csakhogy nem a hivatalos osztrák-magyar határátkelőhelyen, hanem a város belsejében lévő Lajta-hídon, ahol vélhetően a kamera kedvéért működtettek „nagy hatékonyságú” ellenőrző pontot.²⁰ Ez azt jelenti, hogy azon a hídon senki nem gazdasági célú illegális határátlépést kívánt megkísérelni. Ugyanakkor viszont – a törvényi szabályozást tekintve – azt nem jelenthetjük ki, hogy itt nem csempészek után kutattak. Hiszen a hatályban lévő 1916. évi IX. tc. értelmében árdragító üzérkedésnek minősített „csempészet” fogalma alatt ekkor nemcsak az ország- és/vagy vámhatáron át történő tiltott áruszállítást értették, hanem a nyereszkesedési célú, hatósági engedély nélküli, nem hivatásszerűleg végzett belföldi áru fuvarozást/kereskedelmi tevékenységet is.²¹

Megjegyzendő, hogy a felvételeken látható úgynevezett „feketecsempészek”, akik a csempészárut gyalog vagy szekéren, többnyire éjjel vagy a kora hajnali órákban igyekeztek átjuttatni a határon, egyáltalán nem a fokozottan ellenőrzött közutakon és hidakon keresztül próbáltak – ráadásul tömegével – átjutni a határon. Ehelyett járatlan erdei utakon, sűrű erdővel borított határrészekeken, titkos ösvényeken, megáradt folyón úszva, mezei munkák közben csempészték, hogy nagyobb esélyük legyen az észrevétlenségre. A csempészek igazi terepe a – Tábori cikkében is említett – zöldhatár volt, amelyet a rendvédelmi szervek nem tudtak megfelelően ellenőrzés alatt tartani. Ahhoz csekély volt a létszámuk, hogy a közel 350 kilométeres határszakaszt teljes hosszában őrizték. Ráadásul a terep a csempészeknek is lehetőséget nyújtott a járőrök mozgásának kifigyelésére, majd sajátos jelzőrendszerek – kendőkkel, lámpákkal, titkos jelszavakkal való jeladások – kialakítására. Nyilván nem véletlen, hogy erről nem kerültek be jelenetek – esetleg titkos felvételek – a filmbe, hiszen így nehéz lett volna a hatékonyságot szemléltetni.

A képkockák kapcsán itt is sokatmondó, hogy a csomagokat, zsákokat feltűnően könnyen észrevették a hatóság emberei, főleg hogy azok a legegyszerűbb helyekre voltak rejtve. Eközben senki nem próbált tejskannába bort, lőporos hordóba élelmiszert, karján dédelgetett rummal elkábított malacot, kalapdíszbe rejtett briliánst, ingbe vart arany húszkoronást vagy koporsóba rejtett csipkét csempészni. A felvételeken alig kértek iratokat, illetve szállítási igazolványt, aminek hiánya vagy hamis volta eleve igazolhatta volna a csempészetet, illetve az engedély nélküli áru fuvarozást. Ehelyett a fináncok rögtön megtalálták és kérdezés nélkül el is kobozták a(z) (csempész)árut. Tették ezt nemcsak férfiak, hanem nők és gyerekek esetében is, akik ugyanúgy érdekeltjei – több esetben szervezői – voltak a csempészakcióknak.

Lényeges megfigyelni, hogy a „csempészek” mennyire közömbösen, illetve szenvtelenül veszik tudomásul, hogy lebuktak, mintha azt előre sejtették volna. Bár a korabeli csempészek körében ismert útmutatás volt, hogy ha már lebuktak, akkor okosabb a cselekedet megfizetni és/vagy leülni a büntetést, majd az újabb sikerben bízva szabadon távozni. Különösen, mert egyetlen eredményes átsiklással – tekintettel a horribilis osztrák árakra – helyre lehetett hozni az összes elszenvedett veszteséget.²² Ugyanakkor ennyire nyilvánvalóan egyetlen valamirevaló – profi – csempész sem adta ki magát. Sok esetben látható az is, hogy a felvételeken szereplő személyek keresik a szemkontaktust a kamerával, és vissza-visszalépnek a kamera látóterébe. Az emberek láthatóan

19 Régi sóház – Mosonmagyaróvár, <https://tinyurl.hu/DDTQ>, Osztrák-magyar határhíd. <https://tinyurl.hu/u3It>, Királyhidai belső Lajta-híd <https://tinyurl.hu/dStx>.

20 Tábori a közúti ellenőrzés kapcsán nem tesz utalást Mosonmagyaróvárra, helyette a Lajta-part – vagyis a tényleges országhatár – menti csempészetet részletezi. Kiemelve az 50–54 kilométeres királyhidai területet, amelyet éjjel-nappal próbálnak a csendőrök ellenőrizni, de a szarvasmarha- és/vagy élelmiszer-csempészeket aligha tudják feltartóztatni, vagyis – ahogy Tábori fogalmaz – „munkájuknak látszatja nem igen mutatkozik”.

21 Az árucsempészet első hivatalos törvényi meghatározására az 1920. évi XV. tc.-ben került sor, ahol a – továbbra is árdragító visszaélésnek titulált – csempészügyek jogi megítélése kapcsán nemcsak a külföldre, hanem az ország megszállt területére (Anschluss-terület) történő engedély nélküli kiszállítás tényállása is megjelent. A mai értelemben használt „csempészet” mint vámjövődéki kihágás végül csak az – 1926. július 1-vel hatályba lépett – 1924. évi XIX. tc.-ben jelent meg először önálló tényállásként a különböző vámbűncselekmények között.

22 Tábori is említi, hogy hiába foglalnak le 17 mázsza kenyert a rendőrök egyetlen vonatról, mert ugyanazok a csempészek, akiktől elvették, három nap múlva előlről elkezdik. Akad olyan, akitől hetente kétszer elveszik az árut, de mégis kifizetődik számára az üzlet.

érdeklődve viszonyultak az új, személyüket közszemlére tevő médiumhoz. Már csak azért is, mert csempészt és fináncot már láttak és ismertek is eleget.

Tábori Kornél cikkében még számos csempésmódszert és rafinériát említett. Írása bevezetőjében vállalta, hogy a leírt aktuális események lefényképezhető részleteit az ország közönsége elé tárják, de például a szövegtestben realizált repülőgépen való csempészetre még csak utalást sem látunk a filmfelvételeken.²³ Ahogy sem a több tucat tagból álló fegyveres csempészbandákat, sem a katonacsempészeket nem mutatják be. Pedig az utóbbiak szolgálati és hamis szállítási igazolványokkal – de hivatalos szállító levél birtokában is – vagonvételekben milliós értékű, illetve több tízezer kiló élelmiszert csempészték ki vagy át az országon. De arról sem látunk snittekét, hogy a feketegazdaság fenntartásában a legtöbbször maguk a hatósági szervek tagjai is szerepet kaptak, illetve vállaltak. Saját anyagi helyzetük javítása érdekében – némi járadék fejében – sokszor hunytak szemet a törvénybe ütköző gazdasági visszaélések felett. Végül pedig nem kapunk vágóképeket a Királyhida főjegyzője – Rakovszky Géza – által bemutatott királyhidai csempészraktárról sem, ahol a határrendőrségtől átvett, lefoglalt árukat felbontás után romlandóság szerint osztályozták, illetve szortírozták, majd a kijelölt szervezet és/vagy személyek részére értékesítették vagy szétosztották, végül pedig a befolyt összeget a megfelelő helyre kiutalták.

A képsorok láthatóan megrendezettek, ellenben a felvett mozgóképek – levéltári, sajtó- és egyéb források alapján – a megteremtett valóságukban mégis dokumentumhitelességűek, és egyelőre nincsenek a kormányzat elképzeléseivel (totális és direkt módon) összhangba szerkesztve.²⁴ A riport forrásértékét – megfelelő kritikai szemlélettel – a hiányosságok vagy hibák nem vonják kétségbe. Ráadásul a jelenetek beállított mivolta a – „részben keserves, részben mulatságos komédiának” beillő – csempészet tényén, jelentőségén és állandó aktualitásán nem változtat, hiszen azt nehéz lett volna a pillanat szülte (titkos) felvételekként tálalni. Főleg hogy a csempészek igyekeztek kevés nyomot hagyni maguk után, hiszen egy valamire való csempésznek sem állt szándékában elsétálni, vagyis személyét közszemlére tenni a filmfelvevők és így a nagy nyilvánosság előtt. (Nekik elegendő volt, hogy közvetlen környezetük, vagyis a megrendelők – a vidék „néma közössége” – ismerte kilétüket.)

A filmriport-sorozat utóélete

A Pesti Napló filmriport-sorozata végül csak hét kiadást ért meg. Ebből az évtizedek során öt elveszett, és egyelőre úgy tűnik, hogy csak a legelső (a csempészraziát megörökítő), illetve a legutolsó felvételek maradtak fenn kópián. A többi tartalmáról a Pesti Napló ismertetőiből tudunk, mivel a hatás fokozása érdekében a vetítés estéjének napján minden filmriportot egy nagybetűs szedésű reklámhirdetésben beharangoztak a napilapban. Emellett többnyire egy-két oldalas – Tábori Kornél által írt – népszerűsítő (néha cenzúrázott) tudósítást is közöltek a film témájában, amivel a laptestben is realizálták a mozi fehér vásznán látottakat.²⁵

A filmriportokat számos fővárosi premiermozi, illetve vidéki másod- és harmadhetes mozgó is műsorára tűzte.²⁶ A kópiák – mivel csak néhány példányban készültek – több hét alatt moziról mozira vándorolva, némi időbeli lemaradással jutottak el a szélesebb közönséghez, ami aktualitásukat – főleg több hét után – némiképp megkérdőjelezte. (Ráadásul az ország különböző vidékein élő, eltérő iskolázottságú nézők ugyanazt a képsort másként értelmez(het)ték, főként hogy lehettek, akiknek az inzertszövegek elolvasása, értelmezése is nehézséget jelentett.) A Pesti Napló második, *Budapest gyomra* címet viselő filmriportját – illetve annak első részét –

23 A leírtak szerint Bruck közelében (Höflein) egy játszótérnél lezuhant egy 3220 koronáért vásárolt, leölt disznót szállító repülőgép úgy, hogy a sertés némely része magyar területre esett. A feladót – vagyis a Heiligenkreuz-i apátság plébánosának nővérét – az OKH rendőrbírája a disznó árának elkobzása mellett nyolc napi elzárásra és 2000 koronára büntette.

24 A mozgókép és az államhatalom 1900-as évek eleji kapcsolatáról, a Horthy-kori filmhíradók történetéről, illetve a korszak propagandájáról lásd Sipos (2011), Fekete (2014: 13–23), Záhonyi-Ábel (2019: 73–138).

25 Megjelent a Pesti Napló első filmriportja. *Pesti Napló*, 1918. 205. sz. 10. o.

26 A Pesti Napló filmriportja. *Pesti Napló*, 1918. 206. sz. 7. o., A Pesti Napló első filmriportja. *Pesti Napló*, 1918. 208. sz. 7. o., A Pesti Napló első filmriportja. *Pesti Napló*, 1918. 210. sz. 12. o.

szeptember 10-én (kedd este) már játszották a fővárosi mozik.²⁷ A folytatás szeptember 17-én, immár harmadik filmriportként került a mozgókba.²⁸ További filmriportok jelentek meg szeptember 24-én, majd október 1-én – kedd esténként –, amelyek a beszercebányai hadigondozó-telepen élő rokkant katonák mindennapjai mellett a budapesti színházak belső életéből, a „Bohémia” kulisszái mögül adtak ízelítőt. De készültek – be soha nem mutatott – felvételek egy gyöngyös(visonta)i szüretéről is.²⁹

A hónapok óta tomboló spanyolnáthajárvány 1918 őszi tetőpontja – az őszirózsás forradalom eseményeivel és a szénhiánnyal kiegészülve – nem kedvezett a filmriportok készítésének. Hazánkban ekkoriban elrendelték a közösségi terek (mozik, színházak) működésének korlátozását. A 127.530/1918. B.M. körrendelet kezdetben csak a mozielőadások és a nézők számának korlátozásáról szólt, azonban ezt a tulajdonosok – a kevesebb bevétel/több kiadás elve miatt – elfogadhatatlannak tartották, így október 7-től egységesen – hetenként meghosszabbítva – inkább a mozik bezárása mellett döntöttek. Végül három és fél héten át tartottak zárva a mozik egészen november 5-ig, de utána is csak korlátozva működhettek.³⁰

A filmriportok közben – idő, hely és figyelem hiányában – eltűntek. Feltehetően a Pesti Napló filmjeinek készítése a mozik bezárásával párhuzamosan maradt abba, legalábbis reklám nem jelent meg róluk a lapban. Végül már csak az 1918. november 1-jei híradófilm készült el, amely az őszirózsás forradalom pesti eseményeit, a köztársaság kikiáltását örökítette meg, és az utolsó filmriportnak bizonyult. A lap november 5-én bejelentette háborús rovatának megszűnését, amivel a Pesti Napló filmriportjainak is végük szakadt. A hetedik filmriportot november 19-én vetítették több pesti és vidéki mozgóban.³¹

Konkurenszek a csempészetéről

A Miklós Andor – a Pesti Napló egykori közgazdasági rovatvezetője – által 1910-ben alapított és szerkesztett *Az Est* című napilap alig egy héttel a Pesti Napló után, 1918. szeptember 9-én, hétfőn este mutatta be első filmhíradóját négy fővárosi és hat vidéki moziban, majd még számos hazai mozgóképszínházban, illetve Bécsben is.³²

Az Est-Film rövid idő alatt a mozielőadások elengedhetetlen, népszerű részévé vált.³³ A maga közel 40 (23+17) héten át tartó rendszeres jelenlétével – bár 1919 márciusától már Vörös Riport-Film néven, a Tanácsköztársaság híradójaként³⁴ – nagyobb karriert futott be, mint pályatársa.³⁵ Az Est híradóstábjai még a kényyszerű mozibezárások idején sem álltak le a forgatással, helyette újabb anyagokkal készültek az újra megnyíló mozik számára.³⁶

A Pesti Napló hetente jelentkező életképszerű filmriportjai – nagyszabású napi szenzáció hiányában – egy-egy jelentős, illetve állandó aktualitású, közérdekű témát minél részletesebben, amolyan tényfeltáró jelleggel feldolgozva

27 A fővárosi élelmezés titkai. *Pesti Napló*, 1918. 211. sz. 8–9. o., A Pesti Napló új filmriportja. *Pesti Napló*, 1918. 211. sz. 11. o.

28 A Pesti Napló új filmriportja. *Pesti Napló*, 1918. 217. sz. 9. o.

29 A Pesti Napló új filmriportja. *Pesti Napló*, 1918. 224. sz. 9. o., A Pesti Napló filmriportja. *Pesti Napló*, 1918. 229. sz. 10. o., Az elkracholt szüret. *Pesti Napló*, 1918. 240. sz. 9. o.

30 A mozik 20. század eleji jogi szabályozásairól, ezen belül a spanyolnátha következtében bevezetett korlátozásokról lásd Elekes (2020: 27–28).

31 Pesti Napló filmriportja. *Pesti Napló*, 1918. 271. sz. 11. o.

32 Szeptember 9-én jelenik meg *Az Est*-Film első sorozata. *Az Est*, 1918. 205. sz. 6. o.

33 A Filmarchívum 2018–19-ben – a 100 éves évforduló kapcsán – digitalizálta, majd utólagos narrációkkal ellátva hétről-hétre közzétette a legnagyobb videómegosztón is. Filmhíradók 100 éve. Nemzeti Filmintézet – Filmarchívum, <https://filmarchiv.hu/hu/aktualis/filmhíradok-100-eve>.

34 A többnyire hiánytalan filmarchívumi fennmaradásban szerepet játszott, hogy a kópiákat és a kameranegatívokat a Tanácsköztársaság bukása után a Horthy-rendőrség elkobozta és bűnjelként őrizte, miután a felvételeken szereplő személyek ellen – a riportok dokumentumértékére alapozva – letartóztatásokat és vádemeléseket indítványoztak, lásd Perjési (2001: 24–31).

35 A Pesti Napló 1920-tól már *Az Est* lapkonszern reggelente megjelenő napilapjaként működött.

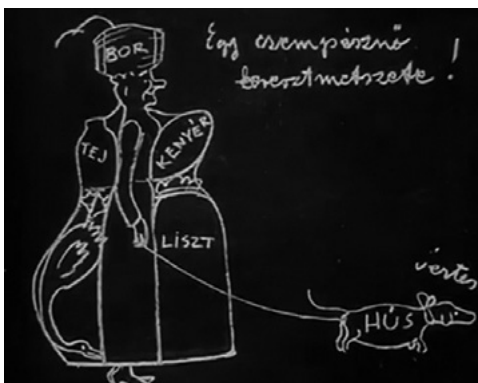
36 A Filmarchívum raktárából kerültek elő olyan filmtekercsek, amelyek bizonyíthatóan az októberi időszakban készültek, de az aktualitásuk elvesztése miatt sosem vagy csak hónapokkal később kerülhettek adásba.

vittek vászonra. Ehhez képest Az Est-Film szerkesztősége a szórakoztatás és tájékoztatás kettősségét övözve a korábbi héten leközölt cikkekből, behatóan tárgyalt hírekből, közismert heti eseményekből, érdekességekből tág merítésben válogatva – egyfajta kivonatként – készített mozgóképes híryanagot. 1919 nyaráig szinte minden héten egy tömör, minimum három-négy rövidebb riportból álló, közel tíz perces pörgős hírfüzért vetítettek, amelyen belül az egyes témák csak többé-kevésbé lazán vagy egyáltalán nem is kapcsolódtak egymáshoz. Végül is ez a szerkesztési elv – gondolva a Magyar Híradó (1924) vagy a Magyar Világhíradó (1931) későbbi hírfolyamaira – hosszú távon elfogadottá és általános gyakorlattá vált. Emiatt sem csoda, hogy az Est-Filmet a budapesti és a vidéki mozgóképek sorra kötötték le, és méltatták mint „a legigazabb és legbiztosabb króniká(s)t.”³⁷

A csempészet szempontjából a 11. sorozat, vagyis a feltehetően az 1918. december 10–16. közötti hetet megörökítő filmhíradó a lényeges.³⁸ A hírfüzér végén, egyfajta záróegységként felbukkanó „A hét humora” című riport a komikum eszközeivel reagált, illetve reflektált a nagyon is valós jelenségre, vagyis a csempészhölgyek intrikáira, gyarapodó számú furfangjaira. Vértés Marcell, a világhírű festőművész, grafikus, illusztrátor, Oscar-díjas díszlet- és jelmeztervező – ahogy több filmhíradó részben is³⁹ – fekete táblára krétával, mintegy a közönség szeme előtt rajzolta meg a háborús hírekhez kapcsolódó karikatúráit, ezzel szórakoztatva a nézőket.⁴⁰ A kamera a felvételeken végig a rajzoló kezét követte. Érdekesség, hogy az aprólékos darabossággal elkészült krétarajz, a táblai improvizáció csak a filmen létezik, hiszen az elkészülte után minden részlete megsemmisült.⁴¹

1. kép

Vértés Marcell és karikatúrája, Az Est-Film híradó részlet

A csempészhölgyek fondorlatosságai már az 1916–1917-es évektől gyakori beszédtemát nyújtottak. Különösen hogy ekkoriban feketézéssel, illetve üzérkedéssel az osztrák-magyar határ mentén legalább 60–65 százalékban nők foglalkoztak, akik az évek alatt csempésztrükkök és rejtkehelyek egész garmadáját vonultatták fel, és minden hatósági fogásra új – továbbfejlesztett – csempészfogással feleltek. Ezzel pedig megteremtették a maguk női „csempészdívatját” is.

37 Az Est-Film Budapesten és a vidéken. *Az Est*, 1918. 217. sz. 5. o., Hogyan készül Az Est film. *Royal Apolló Műsor*, 1919. március 17. 6. o.

38 A karikatúrák keletkezési idejét – a kópiák évtizedek alatti keveredése miatt – nehéz volt meghatározni. Emiatt a legtöbb nem feltétlenül annak híradónak a végén lehetett, ahol most látható. A digitalizáció során korabeli napilapokat, rajzos élc lapokat használtak fel, hogy a bennük szereplő hasonló témájú karikatúrák megjelenési dátumából következtessenek az adott téma aktualitására. De eszerint akár 1918. szeptemberében is lehetett volna aktualitása a csempészekről készült képek karikatúrájának (Torma 2020: 49–54).

39 Vértés Marcell karikatúrái (1918–1919), <https://filmhiradokonline.hu/search.php?q=v%C3%A9rtés>.

40 Cserba Júlia: Vértés Marcell, <https://tinyurl.hu/tHMn>.

41 Vértés Marcell: Egy csempésznő keresztmetszete. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5459>

Csempészalsóruha a női darabok valamennyi fajtájában készült. Például női kombiné, amelynek alsó részében körülbelül 10–16 darab 15×20 centiméteres nagyságú szalaggal ellátott zsebnylást alakítottak ki, amelyet a csempészáru elrejtésekor összefűztek. Hasonló céllal készült a kettős szövetszálból varrt, majd matracszerűen leöltögetett úgynevezett matracs nadrág is, amelyet felvéve az ágfalvai asszonyok súlyos betegnek igyekeztek tettetni magukat, hogy vasúton a bécsúj helyi kórházba juthassanak.⁴² Mások terhességet színélve – különböző fűzők használatával – a hasukra kötötték a csempészárut (sajtot, vajot, lisztet). De sokan tértek be úgy egy üzletbe, hogy onnan csomagot láthatóan nem vittek ki, viszont a bolti válogatás közben – természetesen az eladók tudtával – kissé meghíztak. Akadtak jól szituált hölgyek is, akik a „legújabb bécsi divatra” hivatkozva három női kalapot bújtattak egymásba, amelynek végül háromszínű karimája hamar elárulta viselőjét. Ehhez hasonlóan a napernyővel közlekedő falusi kosaras nének sem kerülték el a lebukást.⁴³

A hölgyek sokáig igyekeztek kihasználni, hogy a hatóságoknak eleinte nem volt megfelelő női személyzetük a testi motozáshoz. A tapintat, a tisztesség és az erkölcsi normák követése nehezítette a leleplezést és a számonkérhetőséget, vagyis hogy egy férfi nyíltan vizsgálódjon a női toalettben. A csempész hölgyek okkal remélték, hogy a háború szemérmertlensége addig nem megy el, hogy a több kilós lisztbéléssel vagy több tucat tojással kitömött alsószojnyákba, esetleg a kabátok alatt is kutassanak. Csak hogy 1918 tavaszán új háborús vívmányként a piacokon (az árdrágítók ellen) megjelentek a nőrendőrök, majd a határrendőrök, akik az Ausztriába tartó vonatokon – a csempészet megakadályozása vagy legalábbis korlátozása végett – már motozással is ellenőrizhették a női csempészeket.⁴⁴ Vértés karikatúrája (lásd az 1. ábrát) pontosan szemlélteti, hogy a hatóságoknak a hölgyekkel nehezebb dolguk volt.

Összegzés

A Pesti Napló és Az Est filmriportjainak kritikai vizsgálata azt szemlélteti, hogy egy mozgókép (is) csak akkor beszél, ha megszólaltatjuk, informatívá tesszük, kibontjuk hátterét, a mindennapi élet kortárs ismeretanyagát. Habár számon kérhetjük rajtuk a valóság reprodukálásának hiányát, de közben el kell fogadnunk, hogy voltak technikai korlátok, amelyeket speciális beállításokkal, technikai trükkökkel, olykor stilizálással, az operatóri eszköztár kiaknázásával tudtak csak kiküszöbölni, miközben a valóságban történeteket, illetve azok hírértékét mindvégig háttérként, hivatkozásként használták. Kiemelt forrásértékük abban rejlik, hogy megfelelő szelekció, elemzés és értelmezés révén alkalmasak újszerű jelentéstartalmak, releváns aspektusok, szimultán történések mögöttes tartalmainak feltárására. (Különösen, ha keletkezési idejük nem esik egybe a totális állami propaganda időszakával.)

Az elemzett filmriportok – a dokumentáció mellett – egyrészt reflektáltak (illetve a hatásmechanizmus elve alapján felhívták a figyelmet) a háborús gazdaság egy adott problémájára, az élelmiszertermelés- és elosztás deformálódására, miközben szembesítették a társadalmat a mindenkori kormányzat tehetetlenségével, következtelen és kontraproduktív lépéseivel, kényszerintézkedéseivel is. Másrészt a felelőst kereső tálalási móddal növelték a problémák megoldására való igényt és követelést a társadalom széles rétegeiben. Felkeltették a lakosság szociális érzékenységét a csempészet problémája iránt. Azáltal, hogy propagálták a „morális pánik” – a társadalmi rend felborulásának – képét, az erkölcsök veszélybe kerülése miatti aggodalmat, kísérletet tettek arra is, hogy felbresszék a gazdasági visszaéléseket elkövetők felelősségérzetét és kötelességtudatát is. Végül pedig bemutatták a határőrizeti szervek „megfeszített” munkáját, miközben megpróbálták megértetni és elfogadtatni a hatóságok társadalmi szerepét, illetve megreformálni a róluk – mint a „piszkos” munka elvégzőiről, akik néha maguk is bepizskolódnak – berögzült ambivalens (többnyire negatív) imázst.

42 Ennek szerényebb változata: az asszonyok férjeik alsónadrágját húzták fel, majd kitömtek és alul bekötötték.

43 A nők csempészsében való részvételéről bővebben lásd Nagy (2019: 189–197).

44 Tábori cikkében is szerepel, hogy a gyanús (csempész)hölgyeket, akiket „vizsla-mozdulatokkal” kiszűrtek a vonaton, nem bántották, hanem leszállították, és a motozónó átvizsgálta toalettjük titkait. Ez történt Királyhidán is, amikor két asszonyt, akiknek teste köré 130 méter taftselyem volt csavarva, motozónó vetkőztetett le.

Irodalom

- Albertini Béla (2005): Az első magyar szociofotó „album”. *Budapesti Negyed*, 13. évf. 1–2. sz. 119–142. o.
- Balázs Béla (1948): *Filmkultúra*. Budapest: Szikra.
- Barkóczi Janka (2020): *Vizuális propaganda Magyarországon 1931–1944*. Doktori értekezés. Budapest: Corvinus Egyetem.
- Búza Péter, szerk. (2013): *Tábori bűnös Budapestje*. Budapest: Városvédő Egyesület.
- Buzinkay Géza (2005): A bűnügyi hír, a riporter és a rendőr. *Budapesti Negyed*, 13. évf. 1–2. sz. 7–30. o.
- Buzinkay Géza (2006): A bűnügy és az újságíró: a riporter születése. In: Buzinkay Géza (szerk.): *Az Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei (Új sorozat 33. kötet). Tanulmányok a médiatudományok köréből*, 33–41. o. Eger: Eszterházy Károly Főiskola.
- Elekes Dóra (2020): *A mozi jogi szabályozása Magyarországon a 20. század első évtizedeiben*. Szakdolgozat. Győr: SZIE ÁJK.
- Fekete Bálint (2014): A Horthy-kori filmhíradók kutatása és használata az oktatásban. *Médiakutató*, 15. évf. 4. sz. 13–23. o.
- Lengyel András (2006a): Hatvany Lajos Pesti Naplója (1917–1919). I. *Magyar Könyvszemle*, 122. évf. 3. sz. 338–359. o.
- Lengyel András (2006b): Hatvany Lajos Pesti Naplója (1917–1919). II. *Magyar Könyvszemle*, 122. évf. 4. sz. 444–463. o.
- Lénárt András (2010): A film mint történeti forrás. *Aetas*, 25. évf. 3. sz. 159–171. o.
- Nagy Adrienn (2019): A hátszág rejtőzködő gazdasági stratégiái az első világháborúban. Csempészet az osztrák–magyar határmenti Vas vármegyében. *Múltunk*, 64. évf. 4. sz. 164–199. o.
- Nagy Adrienn (2022a): Határváltozás(ok) és csempészet. Fejezetek a nyugati határtérség lakosságának mindennapjaiból (1914–1926). *Századok*, 156. évf. 3. sz. 585–614. o.
- Nagy Adrienn (2022b): A feketézés évtizede (1916–1926). Csempészek és fináncok „harca” az osztrák–magyar határ mentén. In: Kiss Zsuzsanna & Szilágyi Zsolt (szerk.): *Határ, határhelyzet, határátlépés*, 363–378. o. Eger: Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület & Líceum Kiadó.
- Nagy Adrienn (2022c): Fekete éjszakában az éjszaka feketézői. Csempészek mindennapjai a nyugati határsávban, 1918–1922. *Világtörténet*, 44. évf. 2. sz. 225–240. o.
- Nemeskürty István (1983): *A képpé varázsoltság idő. A magyar film története és helye az egyetemes kultúrában, párhuzamos kitekintéssel a világ filmművészetére*. Budapest: Magvető.
- Perjési Zsuzsa (2001): A néma híradók megújulnak. *Filmspirál*, 7. évf. 2. sz. 24–31. o.
- Petrik András (é. n.): A filmhíradók története Magyarországon 1948-ig. In: Hargitai Henrik & Hirsch Tibor (szerk.): *Médiatörténet*, o.n. Digitális tananyag, <https://tinyurl.hu/2M8n>.
- Sipos Balázs (2010): Az első világháború médiahatásai. *Médiakutató*, 11. évf. 1. sz. 103–108. o.
- Sipos Balázs (2011): *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban*. Budapest: Argumentum.
- Tomsics Emőke (2006a): Újságíró álruhában. A tényfeltáró riport kezdetei Magyarországon. In: Buzinkay Géza (szerk.): *Az Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei (Új sorozat 33. kötet). Tanulmányok a médiatudományok köréből*, 42–52. o. Eger: Eszterházy Károly Főiskola.
- Tomsics Emőke (2006b): Tábori Kornél és a szociofotó. *Fotóművészet*, 49. évf. 3–4. sz. 92–103. o.
- Tomsics Emőke (2020): Fényudvar. Az éjszakai fényképezés kezdetei Magyarországon. In: Fisli Éva (szerk.): *Fényképtárgy. Material photograph*, 73–100. o. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.
- Torma Galina (2020): „A legigazibb és legbiztosabb krónika.” 100 éves filmhíradók a legújabb kutatások fényében. In: Török Róbert, Sallay Gergely & Závodi Szilvia (szerk.): *Háborús hétköznapok IV. Tanulmánykötet*, 31–54. o. Budapest: Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum.
- Varga Bálint (2005): *Magándetektívek. A magyar krimi hiányáról. Oknyomozás valóság és fikció területén*. Budapest: Agave.
- Záhonyi-Ábel Márk (2019): *Filmcenzúra Magyarországon a Horthy-korszakban*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE BTK.

Nagy Adrienn 2017-ben végzett az NYME SEK Bölcsészettudományi Karán magyar–történelem szakos középiskolai tanárként. 2022-ben abszolutóriumot szerzett az ELTE BTK TDI Modernkori Magyarország Doktori Programján. A 19–20. századi osztrák–magyar kapcsolatokat kutatja, különös tekintettel az első világháború és a posztimperiális átmenet időszakára, illetve a határ menti kapcsolatok és a feketekereskedelem, csempészet történetére. Óraadó tanárként oktat az ELTE BDPK Történelem Tanszékén 19–20. századi egyetemes történelmet. 2022. májusában és júniusában a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjasa volt. Email: n.adrienn9304@gmail.com